

3. Знайдіть серед цих слів і підкресліть дієслова, які разом з іншими засобами зв'язку допомагають пов'язувати одне з одним усі речення тексту.

4. Визначте час дієслів, доберіть до них дієслова минулого та майбутнього часів із тим же коренем.

Вправа 2.

До дієслова *зимувати* доберіть спільнокореневий іменник та прикметник.

Усно складіть невеличкий текст про зимівлю птахів нашого краю. Використайте як засоби зв'язку дібрані вами спільнокореневі слова.

Під керівництвом учителя третьокласники роблять висновок про роль у тексті іменників, дієслів, прикметників-споріднених слів.

Про ефективність пропонованої системи завдань свідчать результати порівняльного аналізу зв'язних писемних висловлювань молодших школярів. Кількість учнів дослідних класів, які доцільно використали спільнокореневий морфемний повтор у ролі засобу зв'язності тексту, вдвічі, а то й утричі більша порівняно з учнями контрольних класів. Так, спільнокореневі слова-іменники в ролі засобу міжфразового зв'язку правильно використали 48% школярів дослідних класів і лише 19% учнів контрольних класів, спільнокореневі дієслова – 57% і 20% учнів.

Пропоновану методичну систему роботи над засобами зв'язності слід розглядати як частину загальнометодичної системи опрацювання тексту в школі, яка, з одного боку, забезпечує органічний взаємозв'язок у вивченні різних розділів програми, підносить на значно вищий рівень функціональність виучуваного граматичного матеріалу (у нашому випадку – частин мови), а з другого боку, – сприяє розв'язанню найважливішого завдання школи – формувати у молодших школярів уміння й навички вільно володіти мовою як засобом спілкування і розвитку.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці функціонально-стилістичного підходу до вивчення повнозначних частин мови, які вивчаються в початковому курсі української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашуленко, М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: метод. посібник / М. С. Вашуленко. – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
2. Ладыженская, Т. А. Об изучении связной речи детей, поступающих в школу / А. Т. Ладыженская // Характеристика связной речи детей 6-7 лет. – М.: Просвещение, 1979. – С. 10–23.
3. Лосева, Л. М. Как строится текст : пособие для учителей /Л. М. Лосева; под ред. Г. Я. Солганика. – М.: Просвещение, 1980. – 94 с.
4. Мельничайко, В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: посіб. для вчителів / В. Я. Мельничайко. – К.: Рад. школа, 1986. – 168 с.

УДК 373.1.02: 372.8

К. А. БУРДА

**КРАЄЗНАВЧА РОБОТА ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ
МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ НА УРОКАХ МОВИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ЛІТЕРАТУРНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ)**

Обґрунтовано зміст і шляхи реалізації краєзнавчої роботи на уроках мови в умовах Тернопільського регіону. Визначено місце і значення впровадження літературного краєзнавства на уроках мови; окреслено основні напрямки краєзнавчої роботи вчителя-словесника; створено список літератури для використання у краєзнавчій роботі за кожним напрямом діяльності. Укладено дидактичний матеріал у вигляді карток для учнів п'ятого класу з урахуванням змісту чинної програми.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, літературне краєзнавство, краєзнавча робота, Тернопільщина літературна, дидактичний матеріал.

**КРАЕВЕДЧЕСКАЯ РАБОТА КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ РЕАЛИЗАЦИИ
МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ НА УРОКАХ ЯЗЫКА (ЗА МАТЕРИАЛАМИ
ЛИТЕРАТУРНОЙ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ)**

Обоснованы содержание и пути реализации краеведческой работы на уроках языка в условиях Тернопольского региона. Определены место и значение внедрения литературного краеведения на уроках языка; очерчено основные направления краеведческой работы учителя-словесника; создан список литературы для использования в краеведческой работе за каждым направлением деятельности. Разработан дидактический материал в виде карточек для учеников пятого класса с учетом содержания действующей программы.

Ключевые слова: межпредметные связи, литературное краеведение, краеведческая работа, Тернопольщина литературная, дидактический материал.

K. L. BURDA

**COUNTRY STUDY WORK AS ONE OF THE ASPECTS OF REALIZATION OF
INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS AT OF LANGUAGE CLASSES (ON OF
MATERIALS OF TERNOPIL REGION)**

The content and ways of realization of country study work at the language classes in the conditions of the Ternopil region are grounded. The place and significance of literature country study at language classes have been determined; the main directions of the philologists' country study work have been suggested; a reference list for country study work in different directions has been created. Teaching materials in the form of cards for the fifth form pupils, taking into consideration the content of the current curriculum, have been compiled.

Keywords: interdisciplinary connections, literary country study, country study work, literary life of Ternopil region, didactic material.

Проблема міжпредметних зв'язків має давню історію: вона виникла тоді, коли зміст середньої освіти набрав предметної структури, за якої вивченню основ кожної фундаментальної науки стала відводитися самостійна навчальна дисципліна. Кожна з них є певним комплексом дидактично опрацьованих наукових положень, які становлять систему знань, що має структуру відповідної науки. Внаслідок цього в процесі навчання виникають штучні «перегородки» між системами знань про навколишню дійсність, які учні засвоїли з курсів різних шкільних дисциплін. Шлях переборення цього слабкого місця в шкільному навчанні пролягає через послідовне, постійне, цілеспрямоване, свідоме встановлення зв'язків між навчальним матеріалом із різних предметів.

Потреба у встановленні таких зв'язків і взаємовідношень у процесі вивчення різних дисциплін була давно визнана передовими педагогами. Дослідженню краєзнавства, його виховних можливостей у становленні громадянських якостей дітей та молоді багато уваги приділяли видатні педагоги П. Блонський, А. Луначарський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та ін. Обґрунтуванню мети, завдань, розробці змісту й організаційних форм шкільного краєзнавства присвячені праці вчених-методистів П. Іванова, П. Кузіна, Є. Пасічника, К. Строева, інших. На сучасному етапі окремі аспекти історичного, географічного, педагогічного, культурологічного та літературного краєзнавства Тернопільщини досліджують Л. Бойцун, І. Дуда, Б. Мельничук, Б. Хаварівський, В. Ханас, М. Ткачук, Г. Чернихівський та ін. Аналіз науково-методичних праць дозволяє констатувати, що проблема використання вчителями шкіл Тернопільщини краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі є актуальною і недостатньо розробленою в педагогічній науці.

Мета цієї статті полягає в обґрунтуванні змісту й шляхів реалізації краєзнавчої роботи як одного з аспектів реалізації міжпредметних зв'язків на уроках мови в умовах Тернопільського регіону.

Впровадження літературного краєзнавства на уроках мови розширює світогляд учнів, сприяє патріотичному й естетичному вихованню, формує художні смаки й активізує знання школярів, підвищує результативність уроків. Літературне краєзнавство розкриває великі

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

можливості для інтелектуального, морального, естетичного розвитку, формує патріотичні почуття учнів, любов до рідного краю, до своїх земляків. Збагачуючись знаннями про рідний край, учні зростають духовно, задумуються над сенсом життя, над своїм походженням. Окрім того, вони розвивають культуру усного і писемного мовлення, вчаться вільно володіти мовою. Поєднання літературно-краєзнавчого й мовного аспектів у процесі вивчення мови сприяє естетично-художньому вихованню учнів, розвитку їх емоційного світу і художніх смаків, а також активізує знання з мови, сприяє ефективнішому його засвоєнню.

Для створення системи краєзнавчої роботи вчителів необхідно:

1. Вивчити теоретичний матеріал, на якому ґрунтується краєзнавча робота на уроках мови та літератури.
2. Створити списки літератури для використання в краєзнавчій роботі за кожним напрямом діяльності.
3. Враховувати напрацювання колег-словесників.
4. Розробити методику впровадження краєзнавчої роботи як одного з аспектів міжпредметних зв'язків.
5. Використати необхідні посібники: дидактичний матеріал з української мови та літератури тематичного і структурного характерів, збірники диктантів та переказів, посібники-хрестоматії з літератури, збірки нарисів про творчість письменників-земляків [2, с. 31].

Учитель-словесник Тернопільщини може використати запропоновану схему як один із варіантів тематичного планування своєї краєзнавчої роботи на уроках української мови й літератури та в позаурочній, позакласній, дослідницькій роботі.

Почати роботу необхідно з вивчення літератури про історію та культуру Тернопільщини, ознайомлення з художніми творами про рідний край, творами письменників-земляків. Пропонуємо найцікавіші, на наш погляд, історичні, документальні, публіцистичні, художні твори.

Художня література про Тернопільщину

1. Авдикович О. Ой у рідному краю та на Дикому полі / О. Авдикович // Образки з життя: оповідання, новели, нариси; упорядк. С. Нахліка. – Львів: Каменяр, 1989. – С. 21–64.
2. Андріяшик Р. Додому нема вороття. Люди зі страху: романи / Р. В. Андріяшик. – К.: Дніпро, 1983. – 535 с.
3. Крупа Л. Легенда Тернового поля: іст. драма-легенда з часів XVI ст. / Л. Крупа. – Чортків: «Терновид», 1990. – 76 с.
4. Маковей О. Заліся: повість / О. Маковей. – К.: [б. в.], 1946. – 356 с.
5. Фольварочний В. І. Зорі Отчого Краю: худ.-док. повість / В. І. Фольварочний. – Тернопіль: Джура, 2011. – 244 с.
6. Ярмуш В. Над Серетом / В. Ярмуш. – Тернопіль: [б. в.], 1998. – 24 с.

Твори наших земляків

1. Алич-Мокрій С. Й. Сяйво благословенне. Ягода сонця: поезії / С. Й. Алич-Мокрій. – К.: Рад. письменник, 1988. – 141 с.
2. Андріяшик Р. В. Сторонець: роман / Р. В. Андріяшик. – К.: Укр. письменник, 1992. – 176 с.
3. Барвінський О. Коротка історія українського народу / О. Барвінський. – Тернопіль: Відділ управління по пресі, 1991. – 118 с.
4. Бастюк Б. Словини: вибрані поезії / Б. Бастюк. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2005. – 212 с.
5. Блажкевич І. О. Ластівочка: пісні для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / І. О. Блажкевич, М. О. Ведмедеря. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2005. – 56 с.
6. Бордуляк Т. В. Нація і національна ідея / Т. В. Бордуляк. – Дрогобич: Відродження, 2000. – 50 с.
7. Будний С. Син землі: Поезії. Художня проза. Щоденникові записи. Листи. У вінок поетові. Слово поета у піснях / С. Будний. – Л.: Каменяр, 1997. – 382 с.
8. Вихрущ В. Безсмертя душі: поезія / В. Вихрущ. – Тернопіль: Джура, 1998. – 136 с.
9. Герман О. Віддзеркалення: поезії, пісні, п'єси, новели / О. Герман. – Тернопіль: Джура, 2004. – 154 с.
10. Гжицький В. Опришки. Кармалюк: іст. романи / В. Гжицький. – К.: Рад. письменник, 1980. – 272 с.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

11. Дудар Є. Спогади про себе: фрагменти з мого бурхливого неспокійного життя / Є. Дудар. – Т.: Джура, 2001. – 160 с.
  12. Костів-Гуска Г. Червоні корали: лірика різних років / Г. Костів-Гуска. – Тернопіль: Лілея, 1996. – 120 с.
  13. Крупа Левко. Марева легке крило: вибр. поезії / Л. Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 256 с.
  14. Лепкий Б. Казка мого життя: повість / Б. Лепкий. – Івано-Франківськ: [б. в.], 1998. – 252 с.
  15. Література рідного краю: Буковина, Галичина, Гуцульщина, Покуття: 9 кл.: хрестоматія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. – 78 с.
  16. Література рідного краю: Буковина, Галичина, Гуцульщина. Покуття: 5 кл.: хрестоматія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. – 80 с.
  17. Лубківський Р. Гроове дерево: вибрані твори / Р. Лубківський. – К.: Укр. письменник, 2006. – 525 с.
  18. Маковей О. С. Твори: в 2 т. / О. С. Маковей. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. Поетичні твори. Повісті. – 1990. – 719 с.
  19. Опільський Ю. Твори: в 4 т. / Ю. Опільський. – Л.: Каменяр, 1994. – Т. 1. Іду на вас. Ідоли пануть. Вовкулака. – 424 с.
  20. Перші ластівки: зб. творів молодих літераторів Тернопільщини. – Вип. 11. – Тернопіль: СорокА, 2008. – 256 с.
  21. Петрук-Попик Г. Це ти, Україно моя: пісні / Г. Петрук-Попик. – Тернопіль: Джура, 2002. – 112 с.
  22. Самчук У. О. Марія. Куди тече та річка: романи / У. О. Самчук. – К.: Наук. думка, 1999. – 416 с.
  23. Харчук Б. Вишневі ночі: три повісті про любов і зраду / Б. Харчук. – Тернопіль: Джура, 2009. – 188 с.
  24. Ярмуш В. Правди святе зерно...: вірші / В. Ярмуш. – Т.: Джура, 2003. – 164 с.
- Документально-публіцистична література про Тернопільщину**
1. Бармак М. Наш край – Тернопільщина / М. Бармак, О. Бармак. – Тернопіль: ТДПУ ім. В. Гнатюка, 1998. – 168 с.
  2. Бурма В. Берегами Серету: путівник по туристському маршруту / В. О. Бурма. – Л.: Каменяр, 1979. – 88 с.
  3. Вихрущ В. П. Тернопільщина / В. П. Вихрущ. – К.: Україна, – 1983. – 40 с.
  4. Дуда І. М. Тарас Шевченко на Тернопільщині / І. Дуда, Б. Мельничук. – 3-є вид., доп. – Т.: Новий колір, 2007. – 106 с.
  5. Дуда І. М. Тернопіль. 1540–1944: іст.-краєзнавча хроніка / І. М. Дуда. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2010. – Ч. 1. – 2010. – 296 с.
  6. Літопис УПА. – Т.: Літопис УПА, 2010. – Т. 50. – Кн. 2.: Тернопільщина: «Вісті з Терену» та «Вістки з Тернопільщини», 1943–1950; ред.: І. Гомзяк, М. Посівнич. – 2010. – 1240 с.
  7. Мелодії Тернового поля: зб. творів композиторів Тернопільщини. – Тернопіль: Тернограф, 1995. – Вип. 3. – 2006. – 348 с.
  8. Панчук Ігор. Тернопільщина в іменах: довідник. / І. Панчук. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 244 с.
  9. Тернопільщина [Електронний ресурс]: інвест.-турист. потенціал краю / Терноп. обл. інф.-туристич. центр. – Електрон. дан. – Тернопіль: [б. в.]. – ел. опт. диск (DVD-ROM).
  10. Тернопільщина – інвестиційно привабливий регіон / ред. Я. Буяк. – Тернопіль: Новий колір, 2010. – 25 с.
  11. Тернопільський Енциклопедичний словник. – Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004–2010.
  12. Тернопільщина: земля любові нашої: фотоальбом міста та області: інформ. довідник. – Тернопіль: [б. в.], 2006. – 72 с.
  13. Тернопіль та Тернопільська область: турист. карта. – Тернопіль: ПП Сергій Ніколюк, 2011.
  14. Шевченко Є. Ф. Література рідного краю: посібник / Є. Ф. Шевченко. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2008. – 72 с.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Розглянемо поетапно напрями і види краєзнавчої роботи відповідно до запропонованої схеми. Міжпредметні зв'язки української мови з іншими дисциплінами вчитель-словесник реалізовує через основні тематичні напрями:

- вивчення історії рідного краю;
- ознайомлення з етнографією Тернопільщини;
- створення чіткого уявлення про екологічну ситуацію краю;
- поглиблення знань про найвидатніші досягнення культури, освіти, науки, спорту.
- Урок української мови дає можливість спланувати роботу через:
- дидактичний матеріал у формі різноманітних творчих та навчальних завдань і вправ;
- підбір текстів краєзнавчого характеру для диктантів та переказів;
- уроки розвитку зв'язного мовлення, побудовані на краєзнавчій основі.

Для реалізації першого тематичного напрямку необхідно укласти дидактичний матеріал, який подається у вигляді карток. Наводимо зразки вправ і завдань краєзнавчого характеру для учнів п'ятого класу, що побудовані з урахуванням змісту чинної програми [5].

Розділ «Відомості з синтаксису і пунктуації»

Картка 1. Розгляньте виділені словосполучення. Дайте їм характеристику за головним словом.

*Чи знаєш ти сину,
Де гори Карпати,
Чи знаєш, де плекала
Тебе рідна мати?
Чи знаєш, куди пливуть
наші руські ріки,
Чи знаєш старий Дністер,
Славний в руськім світі?
Свої села, поля, луги
Свої полонини,
І сопілку, і трембіту,
і пісню родини? (О.Маковей).*

Картка 2. Підкресліть граматичні основи в реченнях. Визначте вид присудка.

На похилих горбах сяє каменем білим Тернопіль.

Навколо – щире поле зоране.

Буйним цвітом засіяне.

Цвітом, а не терном, як колись...

Бо давно на цьому місці розцвітав юний город подольський. Каравани купців мандрували на Львів, у стольний Київ, а то і в Молдову. Та з південних степів од солоних озер літом хлинули тучі татарські. Розбили фортеці, потрощили все, спалили дотла біле місто. Люди ж у дальні краї помандрували.

Так під прахом руїн без людей упродовж літ терном поле почало заростати. Всі назвали це місце Тернопіль (Легенда).

Картка 3. Поширте речення однорідними членами.

1. Головними сільськогосподарськими культурами області є озима пшениця... 2. Серед корисних копалин області провідне місце займають буре вугілля... 3. У лісах Тернопільщини водяться такі тварини: лисиця... 4. Типовими деревними породами області є граб...

Картка 4. Знайдіть у реченнях звертання. Прочитайте речення інтонаційно виразно. Поясніть розділові знаки.

1. О мій рідний безталанний краю?

Чи побачу я тебе? Не знаю (Б. Лепкий).

2. Тож цвіти пшеницею і зіллям –

Над тобою сонце йде в зеніт.

Тернопілля рідне, Тернопілля

*Земле мила,
Барвінковий цвіт (С. Будний).*
3. *Де б не були у світі предалеко,
Дорогу пам'ятайте ви назад,
В своє село вертайтеся, лелеки,
Чекають вас і люди, й річка, й сад (Б. Мельничук).*
4. *Батьківцино моя рідна,
Люба пісенька твоя (М. Тарновський).*
5. *Терновий граде,
Я до тебе приходжу, як з бою (Б. Демків).*

Картка 5. Назвати прості і складні речення, визначити їх граматичні основи.

Сходило сонце. Морозенко під'їхав до Теробовлі. Їмарилося в очах, серце все дужче товклося в грудях. Він випустив з рук поводи і захитався на коні. Коли прийшов до себе, його обступила старшина і попросила за старим запорізьким звичаєм військову раду. Морозенко кивнув на знак згоди. Старшина утворила радне коло і в середину запросила свого отамана. Виступив найстаріший за віком осавул. Він виголосив промову, що є потреба якнайшвидше просуватися вперед і не гаяти часу на здобуття теробовлянського замку. Сльози потекли з очей молодого отамана. Ці люди здавалися тепер йому ще ближчими і ріднішими. Вони відгадали його почуття, пошанували матір Морозенка (За А.Чекановським).

Розділ «Фонетика. Графіка. Орфоенія. Орфографія»

Картка 1. Перепишіть. Встановіть кількість голосних і приголосних звуків у виділених словах.

*Володимир Гжицький **народився** в одному з найбільш **мальовничих куточків Тернопільщини** з ясними і чистими лісами, з задумливим і бурхливим **Серетом**, з **росяними** лугами та розлогим цілинним **Опільям**.*

Картка 2. Запишіть за алфавітом прізвища відомих діячів Тернопільського краю. Складіть усну розповідь про одного з них.

Гнатюк, Пулюй, Балей, Курбас, Барвінський, Пушкар, Будний, Крушельницька, Домбровський, Гірник.

Картка 3. Поділіть слова на склади. Визначте відкриті й закриті склади. Схарактеризуйте приголосні у виділених словах.

Тернопіль, Тернополя, озеро, **Театральна площа**, бульвар Шевченка, Сонячний масив, **проспект Злуки**, кінотеатр.

Картка 4. Перепишіть текст, замінюючи буквенний запис звуковим.

Територія Тернопільщини почала залюднюватися близько 50-ти тисяч років тому.

Картка 5. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви.

1. Бат...ківцино – це твоя колыска, твій дім, джерело твого щас...я. 2. Своїми вчинками, прац...ю на благо Вітчизни б...р...жи, зв...личуй чест... і гідніст... свого народу. 3. П...шайся своїми предками – борцями за свободу і незалежніст... Бат...ківцино. 4. Б...р...жи багатство, створ...не руками старших поколінь. 5. Б...р...жи все хороше, що залишили на з...млі твої предки (В. Сухомлинський).

Картка 6. Складіть і запишіть чотири-п'ять речень про своє місто (село), вживаючи слова з м'яким знаком і апострофом.

Розділ «Лексикологія»

Картка 1. Прочитайте текст. Знайдіть слова вжиті в переносному значенні, підкресліть їх.

Місяць зійде щойно аж по півночі, бо вже давно звернуло з підпівні. Хутір обайливо огорнутий, окутаний гоструватою передосінньою п'тьмою. Клекіт млина термосить п'тьму, а вона чіпляє тендітні зірки, що зриваються і стрімко лунуть десь на заставську соснину. Грубий костистий туман поплівся лугом. Похилені верби і верболози нанизують росисті намиста і не то плачуть, не то радіють (За У. Самчуком).

Картка 2. У кожному рядку викресліть слова, які не мають стосунку до нашого краю. Підберіть іменники до кожного слова.

1. *Неозорий, безмежний, гористий, степовий.*

2. Теплий, спекотний, холодний, тропічний.
3. Торговий, суднобудівний, промисловий, сталеплавельний.
4. Морський, річковий, озерний, ставковий.

Розділ «Будова слова. Орфографія»

Картка 1. Зробіть розбір слів за будовою.

Бережани, Борців, Бучач, Гусятин, Заліщики, Збараж, Козова, Кременець, Ланівці, Підволочиськ, Терехівля, Шумськ, Копичинці, Підгайчики, Підбозгородичі.

Картка 2. Прочитайте виразно текст. Випишіть складні слова.

Наша область знаходиться в західній частині Подільського плато, основу якого становить Волино-Подільська височина.

У ґрунтовому покриві області переважають чорноземи: в центральній та східній частинах – типові середньогумусні суглинисті чорноземи, в західній і південно-східній частинах – опідзолені суглинисті ґрунти. Ґрунтово-кліматичні умови сприятливі для сільського господарства. Провідні галузі сільського господарства – землеробство і тваринництво.

Високоєфективною формою під час навчальних контрольних диктантів та переказів є використання текстів краєзнавчого змісту. Пропонуємо один такий текст, що містить методично достатню кількість належних орфо- і пунктограм для контрольних робіт у дев'ятих-одинадцятих класах.

Королева оперної сцени

У перші десятиріччя двадцятого століття на оперних сценах світу царювали чотири особи чоловічої статі – Баттістіні, Карузо, Тітта Руффо, Шаляпін. І лише одна жінка спромоглася сягнути їх висот і стати нарівні з ними. Нею була наша землячка Соломія Крушельницька.

Однак, порівняно зі своїми ушлявленими колегами, вона виявилася набагато вищою як особистість. Інколи загадковіша, часами ширша, майже завжди складніша, троїста і єдина особистість актриси, співачки, музиканта.

Її захоплено аплодували Варшава і Відень, Буенос-Айрес і Петербург, Мілан і Нью-Йорк, Одеса і Париж ... Лише на київській сцені прославлена артистка так і не змогла виступити. Царські чиновники добре розуміли, яким сильним детонатором для пробудження національної самосвідомості українців стануть виступи Соломії Крушельницької в Києві, а тому все зробили для того, щоб не допустити співачку до київської публіки, закрити їй дорогу на береги Дніпра.

Треба відзначити, що Соломія Крушельницька завжди наголошувала на своїй приналежності до українського народу, пам'ятаючи, кому своїм великим талантом зобов'язана.

Під час петербурзьких гастролей 1902 року царська родина запросила співачку до свого палацу. Крушельницька приїхала і на закінчення свого концерту заспівала кілька народних пісень, зокрема «Веснівку» на слова Маркіяна Шашкевича. Материнський жаль буквально вихлюпувався з цієї мелодії.

– Чиї то пісні і про що в них мова? – поцікавився імператор.

– То пісні мого народу, українського, – з гідністю відповіла співачка і французькою мовою передала зміст «Веснівки» (З газети).

Значну роль у реалізації виховного потенціалу на краєзнавчому матеріалі відіграють уроки розвитку зв'язного мовлення.

Процес роботи над розвитком мовлення – справа складна і вимагає додаткових зусиль та часу. Важливою дидактичною вимогою до використання місцевого матеріалу є увага до формування в учнів умінь виділити серед баченого основне, скласти про нього власну думку, переконливо доводити власні судження. Тому при підготовці до твору вчителі повинні повернути спостережуване явище якнайвиразнішими гранями, допомогти виявити в ньому найсуттєвіші сторони дійсності.

Про рідне місто (село), його минуле й сучасне діти мають певне уявлення, вироблене протягом усіх років життя в ньому. Проте слід показати такі сторони навколишнього життя, такі факти, які дають учням можливість побачити своє місто в новому світлі. Крім того, як

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

зазначає професор М. П. Ткачук, «школярі мають відчутти, що усне чи письмове висловлювання на тему з навколишнього життя служить не лише засобом розвитку мовлення, а й нерозривно зв'язане з ним судження про предмет спостереження» [6, с. 127].

Теми творчих робіт мають бути доступними. В умовах міста Тернополя ми виділяємо такі кілька груп:

1. Історичне минуле міста.
2. Природа Тернопільщини.
3. Видатні люди Тернопільського краю.
4. Традиції і звичаї тернополян.
5. Молодіжні організації Тернопілля.

Підготовка до творчого самостійного мовлення на будь-яку тему зазвичай проходить протягом тривалого часу й охоплює різні види і форми роботи: добір лексичного матеріалу, складання речень на тему майбутнього твору при вивченні того чи іншого мовного явища, бесіди, обговорення або колективне читання відповідних статей з газет, художніх творів, екскурсій, зустрічі, прослуховування магнітофонних записів, обмін думками про події міського життя тощо.

При виборі й формулюванні теми вчитель зважає, наскільки вихованці підготовлені до такої роботи, які допоміжні справи треба провести, щоб подолати труднощі. Сама тема формулюється так, щоб уже заголовок твору захоплював учня, спонукав до творчої діяльності, націлював на пошук. Наприклад: «Т. Г. Шевченко і Тернопільщина», «Як я уявляю Тернопіль майбутнього», «Чарівні куточки нашого міста», «Тернопільщина славна своїми земляками».

Стійкому інтересу до твору і всієї підготовчої роботи служить чітке визначення мети. Діти повинні знати, з якою метою вони йдуть на екскурсію, працюють над матеріалом, відповідають на запитання, складають речення на запропоновану тему.

Великий вплив на хід підготовки до розвитку зв'язного мовлення має сам учитель, його поведінка. Педагог мусить влитися в учнівський колектив до такої міри, щоб діти відчували його своїм співучасником, зацікавленою пошуком людиною, яка з таким же запалом прагне більше довідатися, радіє вдало вираженій думці, почуттям.

Організуюче слово, жест, посмішка, тембр, інтонація голосу наставника – все це вагоме, бо в ході підготовки допомагає проникнутися пізнаним, пропустити його крізь призму своїх почуттів, зробити спостережуване, відчуте, осмислене виразом громадських прагнень та ідеалів, що особливо важливо, привести учнів до джерела живого слова.

Складаючи усний чи письмовий твір на певну тему, прагнучи висловити судження про предмет, подію, явище, розкрити його істотні риси, учні часто відчувають брак слів, які б точно й повно передавали думку. У зв'язку з цим у системі підготовки до твору відводиться певне місце роботі над мовою, особливо словникової. Це сприяє формуванню в учнів навичок правильно й образно висловлювати думки, вільно використовувати в усному й письмовому мовленні відповідні слова, а також попереджувати лексичні помилки.

Важливим засобом збагачення й активізації лексики під час роботи над розвитком мовлення на краєзнавчому матеріалі є практикування словникової роботи під час екскурсій, в ході спостереження над певними об'єктами. Вони, будучи відображенням реальної дійсності, повно ілюструють значення лексем. Так, під час відвідання музею школярі з'ясовують значення слів: *музей, експонат, вітраж, вітрина, експозиція, стенд*.

Підготовка словника включає також роботу над образністю висловлення думки. З цією метою ми широко використовуємо опорні слова, а також зображальні засоби у процесі підготовки змісту майбутнього твору. Активізує творчу діяльність учнів і дає позитивні наслідки конкурс на добір відповідних слів за вказівкою вчителя. Під час екскурсій, наприклад, у зв'язку з підготовкою до творчої роботи на тему «Тернопіль – місто мого дитинства», пропонуємо вихованцям брати участь у конкурсі на кращий епітет, порівняння, метафору. Така робота сприяє виробленню вмінь, потрібних не тільки для написання твору, а й для спілкування взагалі: у школярів формуються навички дбати про образність мовлення, старанно добирати слова, виробляється чуття мови.

Одним зі шляхів підготовки учнів до творчої роботи є складання речень на тему майбутнього твору. Така справа пов'язується здебільшого з вивченням відповідної

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

граматичної, лексикологічної чи орфографічної теми. Особливо активно працюють учні над такими завданнями тоді, коли тема твору близька їм, тісно пов'язана з думками й переживаннями.

Складання речень як підготовку до твору проводимо й на конкретному мовному матеріалі: учні вводять у речення запропоновані їм слова. Це сприяє усвідомленню значення відповідних лексем і залученню їх до активного словника учнів.

Кожна творча робота учня на основі краєзнавчого матеріалу – це значною мірою відлуння внутрішнього бачення людини. То ж важливо допомогти школяреві передати свої враження й судження. Це слід робити шляхом досягнення емоційної наснаженості вислову, шляхом виховання чуття мови.

При виробленні системи використання місцевого матеріалу у зв'язку з розвитком мовлення вчителям нашого регіону слід керуватися такими принципами:

1. Проведення такої кількості творчих робіт у кожному класі, яка б дозволила протягом навчання учнів у школі максимально використати виховний потенціал місцевого матеріалу.

2. Різноманітність видів пізнавальної і творчої діяльності учнів при підготовці до написання того чи іншого виду роботи.

3. Врахування вікових особливостей та рівня підготовки учнів до творчої роботи певного типу.

4. Зв'язок розвитку мовлення з удосконаленням логічного мислення, чуття мови [6, с. 136].

Творчі роботи доцільніше проводити за насамперед виробленою для кожного класу загальною тематикою. Це сприяє всебічному і широкому використанню краєзнавчого матеріалу як з виховною, так і з навчальною метою. В кожному класі опрацьовується три-чотири теми. Наприклад:

5 клас: *«Що я знаю про історію рідного міста», «За що я люблю свій край», «Чарівний куточок рідного міста»;*

6 клас: *«Осінні барви Тернополя», «Кого з великих людей Тернопільщини я знаю і шаную», «Звіт про екскурсію до краєзнавчого музею»;*

7 клас: *«Яким я уявляю Тернопіль через 10 років», «Хто з видатних людей Тернопілля є для мене взірцем», «Чарівні куточки рідного міста».*

Система вправ і завдань, розроблених на основі місцевого матеріалу, активізує художнє сприймання учнів, допомагає створити психологічні передумови для розуміння індивідуальної манери письма митців слова, виховує інтерес і любов до літературного твору. Звернення до різноманітних матеріалів, пов'язаних із Тернопільщиною, сприяє національному вихованню школярів, формує в них високе почуття патріотизму, національну гордість за минуле й сучасне рідної землі – «Малої Батьківщини», а також великої нашої держави України.

Висвітлені у публікації матеріали не вичерпують усіх питань проблеми, актуальність якої вимагає подальших досліджень у напрямі розроблення системи краєзнавчої роботи під час вивчення мови та літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук Л. Літературно-краєзнавчий матеріал на уроках мови як засіб виховання патріотичної свідомості учнів / Л. І. Бондарчук, В. М. Мойсеєнко // УМЛМ. – 1990. – № 3. – С. 42–46.
2. Грибан Г. Взаємозв'язок у вивченні мови та літератури / Г. Грибан // Дивослово. – 1998. – № 2. – С. 19–22.
3. Кравченко Н. Краєзнавчий матеріал як засіб національного виховання учнів / Н. Кравченко // Дивослово. – 1998. – № 8. – С. 49–51.
4. Купцова В. Система краєзнавчої роботи на уроках мови / В. Купцова // Дивослово. – 1999. – № 10. – С. 30–35.
5. Українська мова: Програма. 5–12 класи / Автори Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф; за редакцією Л. В. Скуратівського. – К. – Ірпінь: Перун, 2005. – 176 с.
6. Ткачук М. П. Використання місцевого матеріалу в процесі роботи над розвитком мовлення / М. П. Ткачук // Підвищення ефективності навчально-виховного процесу на уроках української мови. – К.: Рад. школа. – 1982. – С. 126–143.